

Een hartslag welke fel en snel was

HET PROVINCIAAL OPBOUWORGaan NOORD-BRABANT (1947-1997)

Jos van der Lans en Piet de Kroon

'Een permanent verzamelcentrum der sociale organisaties in Noord-Brabant,' zo typeerde de Commissaris der Koningin Jan de Quay het Provinciaal Opbouworgaan Noord-Brabant bij de behandeling van de eerste subsidieaanvraag bij de provincie in 1948. Het PON was toen nog geen jaar oud en opereerde als algemeen orgaan nog een beetje onwennig in een verder geheel katholieke provincie. Daardoor was de drang om zich te bewijzen groot en ontwikkelde het PON een zesde zintuig voor nieuwe sociale ontwikkelingen. Dat heeft het PON, met vallen en opstaan, inmiddels vijftig jaar volgehouden. Vele organisaties vonden eerst in de Willem II-straat, later in de Stationsstraat in Tilburg hun geboorte- grond, talloze voorzieningen werden met de hulp van het PON opgericht, meer dan duizend rapporten rolden van de stencilmachine, het kopieerapparaat en de drukpers. Alles wat in sociaal opzicht Brabant raakte, raakte het PON.

Een halve eeuw sociale betrokkenheid.

I 1945-1955 BEZORGDE WEDEROPBOUW

Brabants Volksherstel

Het waren niet de eersten de besten die zich op 23 december 1947 bij notaris Goijaerts in Tilburg meldden om hun handtekening te zetten onder de oprichtingsakte van het Provinciaal Opbouworgaan Noord-Brabant. Aan tafel schoven vier heren: Frans Joseph van Thiel, directeur van een rijwielonderdelen- en buizenfabriek te Helmond, vooraanstaand katholiek politicus, in 1952 zou hij de eerste minister van Maatschappelijk Werk worden; rector Peter Backs, directeur van de Katholieke Gezinszorg in Breda; Barend Diesbergen, leidinggevende bij Philips; en Piet van Loon, directeur van het Provinciaal Opbouworgaan 'Brabants Volksherstel'. In het Brabantse bestuurlijke en organisatorische leven waren het bekende namen, die sinds het einde van de oorlog al het nodige hadden gedaan om de provincie weer op de been te helpen.

Ze waren allen nauw betrokken bij het Brabants Volksherstel, dat deel uitmaakte van het 'Nederlands Volksherstel'. Een organisatie met afdelingen, afdelingen en comités in alle uithoeken van het land, die direct na de oorlog was opgericht om de coördinatie van de hulpverlening

De toeslagen op de in 1946 verschenen reeks Weldadigheidszegels gingen naar Volksherstel

op 'materieel, fysiek en moreel gebied' ter hand te nemen. Het was de tijd waarin de doorbraakgedachte velen aansprak. Het Nederlands Volksherstel had de maatschappelijke zorgversie moeten worden van het gevoel van eenheid en samenwerking dat aan het einde van de oorlog opbloede.

Dat bleek echter een ideaal dat al gauw struikelde over de realiteit van alledag, waarin het vooroorlogse wantrouwen snel terugkeerde en de verschillende betrokken organisaties elkaar maar moeizaam het licht in de ogen gunden. De ontstaansgeschiedenis van het Nederlands Volksherstel, waarin alle hulpverleningsinstanties samen zouden moeten gaan werken, verliep daarom uiterst moeizaam. Verzetsgroeperingen, het Rode Kruis, het confessionele particuliere initiatief hadden allemaal hun reden om een sterke centrale organisatie te wantrouwen. Het verzet vond dat er te weinig prioriteit werd gegeven aan de onderduikers, het Rode Kruis meende dat Volksherstel werk ging doen dat de Hulpactie Rode Kruis vanuit het bevrijde zuiden al was begonnen en het confessionele particuliere initiatief vreesde dat een centraal geleid en door de overheid gestuurd Volksherstel een opmaat zou zijn voor 'staatsalmacht'.

Het Brabants Volksherstel speelde in de schermutselingen over het karakter van het Nederlands Volksherstel een belangrijke rol. Bij monde van zijn directeur Piet van Loon verzette het zich fel tegen een centralistische Volksherstel-organisatie. In niets mocht het Nederlands Volksherstel de 'zelfwerkzaamheid' van katholieke organisaties in de weg staan; katholieke organisaties mochten geen overlast ondervinden van Volksherstelwerkzaamheden met een 'neutraliserend karakter'; in de provincie moest het Volksherstel-bestuur volledig zelfstandig zijn; dat waren de drie strenge voorwaarden op basis waarvan de katholieke hulporganisaties in Brabant onder de noemer Brabants Volksherstel deel wilden uitmaken van het Nederlandse Volksherstel. Toen de leiding van het Nederlands Volksherstel, dat officieel op 9 juli 1945 was opgericht, maar waarvan de voorbereiding in het laatste oorlogsjaar al was begonnen, met deze 'Punten van Brabant' akkoord ging, sloot het Brabants Volksherstel zich op 16 oktober 1945 aan bij de landelijke organisatie, zij het als enige in het land onder een eigen naam: Brabants Volksherstel, met als toevoeging: Opgenomen in Nederlands Volksherstel. Het Nederlands Volksherstel had toen echter al nauwelijks meer iets weg van de vernieuwingsgezinde hulpverleningsorganisa-

tie, waar velen tijdens de laatste maanden van de oorlog van hadden gedroomd.

Het Brabants Volksherstel was vooral een samenwerkingsorgaan, waarin de voornaamste provinciale werkende organisaties van het 'particulier initiatief' waren vertegenwoordigd. Zoals: het Rode Kruis, het Wit-Gele Kruis, het Groene Kruis, de Katholieke Gezinszorg, de Hervormde Gezinszorg, de Comité's voor Maatschappelijke Wederopbouw, het u.v.v., de Stichting 1940-1945 Brabant, de Brabantse Kring voor Kinderbescherming, de Vereniging Kinderzorg Brabant-Limburg, de r.k. Meisjesbescherming en het r.k. Huisvestingscomité.

Tussen eind 1945 en begin 1948 verspreidde het Brabants Volksherstel hulpgoederen die onder meer uit de Verenigde Staten kwamen en verdeelde de gelden aan organisaties en gemeenten waarmee ter plekke de ergste oorlogsnood gelenigd kon worden. Het geld kwam uit nationale acties, zoals de verkoop van de nationale hulpzegel door de PTT; van elke verkochte zegel ging een paar centen naar het Volksherstel. Het meeste geld kwam echter van de verkoop van 'Volksherstelsigaretten', dat waren importsigaretten die, omdat er veel te weinig van waren, onder de distributie vielen, maar waarvan de winst naar het Nederlands Volksherstel ging.

Vanaf het begin was echter duidelijk dat het Nederlands Volksherstel een tijdelijke organisatie was, een noodgebouw, dat door een echt gebouw vervangen zou moeten worden. In 1946 stak daarom de discussie de kop op over de vraag: hoe verder. Een sterke landelijke organisatie voor maatschappelijk werk en gezinszorg zat er niet in, dat zou onmiddellijk op een Brabants veto zijn gestuit. Eind 1946 kwam de toenmalige minister van Sociale Zaken, W. Drees, daarom met het voorstel om in elke provincie opbouworganen van de

grond te doen komen, die voor hun coördinatie-werk zouden kunnen rekenen op financiële steun van de overheid. Deze opbouworganen zouden dan in normale omstandigheden het werk moeten gaan doen wat het Volksherstel in chaotische omstandigheden had gedaan.

Het al in 1926 opgerichte Opbouworgaan Drenthe diende daarbij als voorbeeld. De directeur van deze instelling, mr. J. Cramer die ook een vooraanstaande rol speelde in het verzet, reisde na de oorlog de provincies af om de opbouworganen te promoten. In Brabant maakte hij, zo wil de overlevering, persoonlijk de Commissaris der Koningin, prof.dr. J.E. de Quay, enthousiast.

De Quay had wel oren naar een Provinciaal Opbouworgaan, omdat hij, zoals de bijdrage van Jan Walravens in deze bundel duidelijk maakt, nauwelijks over bestuurlijke instrumenten beschikte. Pal na de oorlog werkte de provincie met een beperkt ambtelijke apparaat, de provinciale begroting was niet veel groter dan die van een middelgrote gemeente. De noodzaak om te sturen en te coördineren in de naoorlogse situatie was echter groot, De Quay had in dat opzicht ook grote ambities. De reële mogelijkheden waren echter gering. Door het uitbouwen van het Economisch-Technologisch Instituut voor Noord-Brabant (ETIN) en het oprichten van een Provinciaal Opbouworgaan en de Provinciale Raad voor de Welvaart probeerde De Quay greep te krijgen op de economische en sociale ontwikkelingen in de provincie.

Daar stonden de meeste katholieke organisaties van het particuliere initiatief zeer wantrouwend tegenover. Zoals zij zich krachtig hadden verweerd tegen een centralistisch 'Volksherstel', zo verzetten zij zich ook tegen een al te grote provinciale greep op het Opbouworgaan. De overheid moest zich in hun ogen verre houden van het uitvoeren van maatschappelijke taken. Niet voor niets

bracht het Brabants Volksherstel in oktober 1946, toen de komst van Provinciale Opbouworganen al in de lucht hing, een pamflet uit, waarin de aan de Katholieke Economische Hogeschool Tilburg verbonden professor Weve de verhouding tussen 'het vrije maatschappelijk leven en de overheidsorganen' uiteen zette. Weve pleitte ervoor om de verhouding tussen vrijheid en binding als volgt te denken: 'zoveel vrije maatschappij als mogelijk, zoveel staat als noodzakelijk.' En: 'De staat moet het algemeen welzijn tot stand brengen door op ordelijke wijze door andere organen te doen uitvoeren wat hiertoe strekt.'

De oplossing voor dit probleem werd gevonden in een formule die ook in de verhouding tussen het landelijke 'Nederlands Volksherstel' en het Brabants Volksherstel was beproefd: de regel van 'niet-zelfwerkzaamheid' voor het Provinciaal Opbouworgaan. Een uitgangspunt dat overigens door De Quay van harte werd onderschreven. Het PON zou alleen coördineren en samenwerking stimuleren, maar niets uitvoeren dat op de weg van uitvoerende organisaties lag. Deze organisaties waren de eerste om dat zelf te controleren, want ze waren allemaal vertegenwoordigd in het Algemeen Bestuur.

Er was nog een ander probleem: Provinciale Opbouworganen zouden, zo wilden de richtlijnen uit Den Haag, 'neutrale' organen moeten worden, niet gebonden aan een levensbeschouwing. In het nagenoeg totaal katholieke Brabant viel dat niet in goede aarde. Iets wat niet-katholiek was werd als een bron van kwaad, als iets on-Brabants gezien. Vertegenwoordigers van het Brabants Volksherstel togen daarom naar Den Haag en kregen minister Drees uiteindelijk zover dat hij instemde met een formulering in de oprichtingsstatuten dat 'de samenwerkende maatschappelijke organisaties uitgaan van de zedelijke normen, zoals deze tot

Valkenswaard
Dagopvang voor
dementerende ouderen

uiting komen in de volksaard en waarop de samenwerking in Noord-Brabant berust'.

Dat was voldoende voor het Brabantse particulier initiatief om akkoord te kunnen gaan met de officiële oprichting van een Opbouworgaan. Op 31 januari 1947 veranderden ze de naam Brabants Volksherstel in Provinciaal Opbouworgaan 'Brabants Volksherstel', waarna op 23 december door een bezoek aan de notaris de naam officieel werd vastgesteld als: Provinciaal Opbouworgaan Noord-Brabant. Volksherstel circuleerde nog een tijd als roepnaam, maar na verloop van jaren sprak iedereen over Het Opbouworgaan.

Wel werd in de eerste de beste Algemeen Bestuursvergadering na het passeren van de oprichtingsakte op 10 maart 1948 door de aangesloten organisaties nog eens duidelijk gemaakt wat ze precies met de formulering over 'zedelijke normen' en de 'volksaard in Noord-Brabant' bedoelden: 'Als fundamenteel beginsel voor de samenwerking erkent het Provinciaal Opbouworgaan de Christelijke Openbaring, waarop mede de Christelijke levensbeschouwing en de volksaard van de bevolking van Noord-Brabant zijn gegrond. Deze basis zal richtlijn moeten zijn voor de werkzaamheden van het dagelijks bestuur en het bureau.'

Voor De Quay waren deze ideologische schermutselingen minder van belang. Het ging hem er om dat de provincie een duidelijk aanspreekpunt had, waar hij op kon bouwen. Toen in de loop van 1947 duidelijk werd dat de spraakmakende directeur van het Brabants Volksherstel Piet van Loon, die zich had opgeworpen als de absolute kampioen van het particuliere initiatief, in 1948 benoemd zou worden tot directeur van het Katholiek Dioceesaan Centrum in Den Bosch, ondernam hij meteen actie.

Hij schreef een briefje aan Tom Verdijk, zoon van de vroegere burgemeester van Eindhoven en

na de bevrijding voorzitter van de Nederlandse Studentenraad voor het bevrijde zuiden. De Quay kende Verdijk uit de tijd dat hij hoogleraar aan de Tilburgse Hogeschool was. Verdijk werkte bij de Staatsmijnen in Limburg en wilde graag terug naar Brabant. De Quay stelde hem het directeurschap van het PON in het vooruitzicht en Verdijk pakte snel zijn koffers om naar Tilburg af te reizen. Na stevige onderhandelingen met Van Loon over zijn salaris ging Verdijk voor het nettobedrag van f 500,- per maand aan de slag als adjunct-directeur.

Verdijk bleek een goede keuze. Hij ontpopte zich na het vertrek van Van Loon in 1948 als een spin in het web van de Brabantse standsorganisaties en slaagde erin om het wantrouwen tegen het neutrale PON langzaam maar zeker weg te nemen. Hij souffleerde De Quay, die erevoorzitter van het Opbouworgaan was, de eerste jaren bij Statenvergaderingen als er vragen gesteld werden in de trant van: 'Is het Opbouworgaan nu nog niet uitgebouwd?' Tot 1971 bleef hij directeur van het PON, waarbij hij dat directeurschap tussen 1963 en 1967 combineerde met een kamerlidmaatschap voor de KVP. Toen hij in 1971 voor de tweede keer in de Kamer werd gekozen, nam hij definitief ontslag als directeur.

Onmaatschappelijkheid

Wat de personeelssterkte betreft stelde het PON in de eerste jaren van zijn niet-zelfwerkzame bestaan weinig voor. Op de loonlijst van 1947 stonden vier mensen: Van Loon, Verdijk, een secretaresse en een chauffeur. Daar werd het werk mee gedaan. Verdijk herinnerde zich die begin dagen in de Willem II-straat in Tilburg als volgt: 'We zijn met niets gestart. Wij maakten 's morgens de kachel met hout aan, want kolen waren er niet en er waren geen gordijnen voor de ramen. Die waren vervangen door kranten met een

mooie strook erover waar Brabants Volksherstel op stond.'⁹

De heren waren echter met grote regelmaat op pad, de provincie in. Het Brabants Volksherstel beschikte weliswaar nauwelijks over personeel, maar wel over geld. Op de balans van 31 december 1947 stond het in die tijd aanzienlijke bedrag van ruim f 300.000,-; geld dat bedoeld was om de wederopbouw van sociale organisaties en verenigingen te steunen. Van Loon en Verdijk gingen bij elk verzoek om ondersteuning persoonlijk poolshoogte nemen, wat ook verklaart waarom er een chauffeur in dienst was: deze reed de moeilijk ter been zijnde Van Loon, die het meeste werk deed voor Volksherstel, naar alle uithoeken van Brabant. 'We hadden geld, we gingen als een soort Sinterklaas door de provincie, dat gaf goede contacten,' zo herinnerde Verdijk het zich tijdens een interview in 1987. Tot aan de liquidatie van het Nederlands Volksherstel in maart 1948 fungeerde het Provinciaal Opbouworgaan als Brabants centrum voor de eerste hulp na de oorlog.

Die hulp was hard nodig, want Nederland kwam totaal ontredderd uit de oorlog. Nergens in Europa was de schade zo groot als in ons land, grote delen van het productieapparaat waren naar Duitsland versleept en daar opgenomen in de oorlogsindustrie. Wat niet bruikbaar was, was veelal verwoest. Brabant vormde daarop geen uitzondering. Weliswaar was de provincie al in oktober 1944 bevrijd, maar was vervolgens door de aanwezigheid van de geallieerden een hele winter in het teken komen te staan van de finale strijd met de bezetter.

In die situatie deed het Brabants Volksherstel zijn werk. Het gaf geld om de grootste noden te lenigen en om het sociaal-organisatorische leven weer in te richten en op gang te brengen. Maar dat waren noodverbanden. Iedereen wist dat er

vanuit deze situatie van grote ontreddeering ook begonnen moest worden met de wederopbouw van Brabant. Daarbij speelden al snel twee zaken door elkaar heen: de onvermijdelijkheid om met grote voortvarendheid Brabant verder te industrialiseren en de bezorgdheid dat deze nieuwe industrialisatie het eigene van Brabant overhoop zou halen.

De publicatie van het Welvaartsplan in de jaren 1947-1949 en de discussies daarover – het komt in deze bundel op meerdere plaatsen aan de orde – omsluiten een periode waarin het onvermijdelijke en het bezorgde bij elkaar komen. Voor korte tijd bood het de provincie en vooral de notabelen daarbinnen een nieuw referentiekader om de nieuwe tijd tegemoet te treden. Het Welvaartsplan kwam tot stand op initiatief van De Quay. Zowel Van Loon als Verdijk leverden een actief aandeel in de verschillende preadviezen. Beiden maakten zich sterk voor een goede sociale begeleiding van gezinnen tijdens de industrialisatie in de dorpen en stadjes van Brabant. Voor Van Loon stond de vraag centraal: 'Op welke wijze kunnen we de gezinsgemeenschappen het gaafst en het gezondst houden bij industrialisatie, op welke wijze kunnen we de grootste organische binding opleveren en de massavorming en degeneratie tegengaan.'

Maar de samensmelting tussen onvermijdelijkheid en bezorgdheid, waaruit het idee geboren werd van 'een geleidelijke en gedeconcentreerde industrialisatie' duurde in feite maar een paar jaar. Jan Walravens heeft eerder in dit boek laten zien dat bestuurders en ondernemers zich uiteindelijk weinig gelegen lieten liggen aan de bezorgdheid en tamelijk onbekommerd nieuwe industriële bedrijvigheid binnen hun grenzen wilden halen. Van een grote bezorgdheid was in hun handelen en besturen niet echt meer sprake.

Iets vergelijkbaars, maar dan omgekeerd, overkwam het P.O.N. Het Opbouworgaan hield zich met

het verstrijken van de jaren steeds minder bezig met de begeleiding van de industrialisatie en steeds meer met de bezorgdheid over bepaalde bevolkingsgroepen. Het eerste 'sociologisch' onderzoek dat binnen het PON werd verricht (kosten f 1221,89), wijst daar al enigszins op. In oktober 1947 werd een uitvoerig onderzoek ingesteld naar wat er in de provincie gebeurde aan zorg voor 'maatschappelijk niet-aangepasten en sociaal zwakken', waarbij de blik vooral gericht werd op geïndustrialiseerde steden als Den Bosch, Breda, Eindhoven en Helmond. In 1949 volgen weliswaar nog twee enquêtes over 'de overgang van de platteland naar de industrie', maar daarna verdwijnt het woord 'industrie' nagenoeg definitief uit de titels van de PON-publicaties.

Zoals de bestuurders en ondernemers zich de onvermijdelijkheid van de industrialisatie hadden toegeëigend, zo eigende het PON zich de bezorgdheid toe. Wat in het Welvaartsplan van 1947-1949 nog in één pakket zat, was rond 1950 al verkokerd en over verschillende instanties verdeeld.

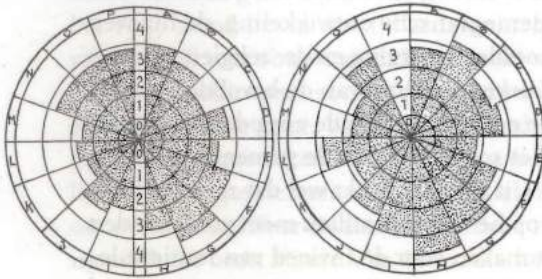
Het PON legde zich in toenemende mate toe op het onmaatschappelijkheidsonderzoek. Dat type onderzoek paste ook naadloos in de sociografische traditie die tot op dat moment het Nederlandse sociaal-wetenschappelijk onderzoek sterk had bepaald. Die traditie bestond uit het zo nauwgezet mogelijk beschrijven van bevolkingsgroepen in een bepaald gebied. Een of meerdere sociografen trokken daartoe een buurt in en brachten al registrerend en observerend de bewoners daarvan in beeld. In de jaren dertig gebeurde dat nog in grote mate geïmproviseerd, maar in het kijken en beoordelen begon steeds meer systematiek te komen. Die vormen van systematiek waren eigenlijk het enige sociaal-wetenschappelijke instrumentarium dat voorhanden was om 'iets' te weten te komen van buurten, dorpen, stadjes, straten.

Het PON maakte daar volop gebruik van. De eerste 'onderzoeker' stond als 'sociografe' op de loonlijst. Vanaf 1949 werden er 'sociogrammen' samengesteld van gemeenten als Berlicum, Berghem en Aalst-Waalre. Van deze gemeenten werd alles in kaart gebracht: de economische structuur, de demografische ontwikkeling, de huisvesting, de sociale verzorging en de 'religieuze, morele en politieke instelling van de bevolking'. Uit die laatste paragraaf steeg de zorg doorgaans op, zoals in het sociogram van de gemeente Waalre uit 1951: 'Uit dit alles blijkt wel dat men terdege de jeugd op het fabrieksmilieu moet voorbereiden en paraat maken voor de invloed van foutieve levensopvattingen en overheersend materialistische levensbeschouwing van mede-arbeider(sters).'

Onmaatschappelijkheidsonderzoeken waren eigenlijk niets meer dan sociografische onderzoeken, maar meer toegespitst op een buurt of een gebied die als asociaal bekend stond. Tot aan 1967 heeft het PON 17 van deze specifieke studies verricht. Bij dit onderzoek maakte het PON in de jaren vijftig gebruik van een meeteenheid voor de 'materiële en geestelijke levenssfeer der gezinnen'. De methode was overgenomen van het Franse onderzoekscentrum *Economie et Humanisme*. Geen huiselijk detail bleef daarin onbesproken. Onderzoekers beoordeelden via schalen van 0 (slecht) tot 4 (goed) talloze materiële en geestelijke aspecten van de levenswijze van het gezin. Voeding, hygiëne, kleding, vaatwerk, ontspanning, muziekvoorkeur, ambities van ouders voor opleiding van de kinderen, alles kreeg een cijfer. Alle gezinsbeoordelingen uit een buurt werden bij elkaar opgeteld en resulteerden in een soort gemiddelde, dat met cirkels visueel werd gemaakt. Hoe voller de cirkel, hoe beter het met de wijk was gesteld, en hoe minder het nodig was om passende maatregelen te nemen.

Ter verduidelijking volgt hieronder een voorbeeld:

- 0 = Slecht
- 1 = Onvoldoende
- 2 = Bevredigend
- 3 = Comfortabel
- 4 = Luxueus

Levenswijze arbeiders
in gemeente X
gem.: 1,8

Wonen arbeiders
in gemeente X.
gem. 2,2.

Deze cirkels zijn samengesteld uit de volgende elementen :

Levenswijze :

- A = Voeding
- B = Kleding
- C = Vaatwerk
- D = Leefruimte
- E = Vertrekken
- F = Huisvesting
- G = Hygiën, Uitrusting
- H = Uurwerken
- I = Vervoermiddelen
- J = Geneesk. verzorging
- K = Vacancies / Reizen
- L = Ontspanning
- M = Muziek
- N = Lectuur
- O = Opleiding Ouders
- P = Ambities v. opl. kinderen

Wonen :

- A = Bevloeringen v. keuken en woonkamer
- B = Bevloering van slaapkamers
- C = Dakbedekking
- D = Bijgebouwen
- E = Licht en lucht
- F = Water
- G = Afvoer
- H = W. C.
- I = Wasgelegenheid - Wasplaats
- J = Kookgelegenheid
- K = Woonruimte p.p.
- L = Slaapruimte p.p.
- M = Verwarming
- N = Verlichting
- O = Meubilering.

Uit: Jaarverslag 1954, onmaatschappelijkheidsonderzoek

Speciale aandacht ging in deze traditie bovendien uit naar wat in deze dagen bekend stond als 'de massajeugd'. Algemeen was in Nederland na de oorlog een bezorgdheid ontstaan over de jeugd. Men vreesde dat jongens en meisjes onvoldoende weerstand konden bieden aan de verleidingen van de nieuwe tijd, gebracht door de bioscoop, het

dansen en allerlei nieuwe vormen van stedelijk vermaak. Losbandigheid, zedeloosheid en verwildering zouden het gevolg zijn. In 1951 adviseerde het PON het provinciaal bestuur over de massajeugd: 'Voor de massajeugd in haar geheel geldt, dat deze op drie punten moet worden opgevangen: op het gebied van de persoonlijkheidsvorming, maatschappelijke vorming en vrijetijdsbesteding. Een eerste voorwaarde om een dam op te werpen tegen de dreigende ondergang van een deel der jeugd is: grotere bekendheid bij betreffende instanties en leidinggevende personen: de heropvoeding van het gezinsmilieu en vervolgens de beïnvloeding van het verdere milieu van deze jongeren.'

Onderzoek verrichten en rapportjes schrijven waren overigens in de beginjaren van het PON niet de enige bezigheden. Minstens zo belangrijk was de rol die het PON speelde in de opbouw van het sociaal-organisatorische leven en het voorzieningenniveau in Brabant. Eenvoudig uitgedrukt: het praten en vergaderen was in de beginjaren misschien nog wel belangrijker dan het schrijven en onderzoeken. Veel maatschappelijk werkvoorzieningen werden in de eerste naoorlogse jaren onder stimulans van het PON opgericht. Nogal wat vergaderuren gingen daarnaast zitten in een betere samenwerking - toen al - tussen medische en sociale zorg.

Bovendien kwamen er regelmatig nieuwe kwesties op het bordje van het PON terecht. Beroepskeuzevoorlichting, de organisatie van het kleuteronderwijs en voorlichting over emigratie; het waren allemaal zaken die nieuw waren en waarin het PON het voortouw nam. In de praktijk kwam het er vaak op neer dat de directeur er bij de verschillende standsorganisatie voordrachten over hield, er een advies werd geschreven aan het provinciaal bestuur en dat er uitvoerig in het

Uit: Jaarverslag 1953

Algemeen Bestuur, waar in 1950 al meer dan veertig organisaties in vertegenwoordigd waren, over werd gediscussieerd.

Het Opbouworgaan speelde zelfs een bemiddelende rol bij het onderbrengen en doorverwijzen van individuele probleemgevallen. Zo werd in 1950 een overspannen huisvrouw in een 'opvangend milieu' geplaatst, een aangepaste opleiding voor 'een minder volwaardige arbeidskracht' geregeld, een ongehuwde moeder in 'een nieuw milieu' geplaatst. Het PON bleef ook uitkeringen verstrekken in het kader van het Nationaal Fonds voor Bijzondere Noden, waar individuen in geval van nood een beroep op konden doen.

De watersnood

Ondanks het feit dat het PON zich tot een spin in het web ontwikkeld had in het Brabantse institutionele leven, was de weerstand niet verdwenen. Voor velen bleef het PON een overheidsorgaan, dat op de werkvloer van de samenleving niets te zoeken had. De eerste jaren stak dit sentiment bij elke behandeling van de subsidie aan het PON de kop op.

Dat veranderde in 1953, toen na de watersnoodramp van 1 februari De Quay na overleg met

de minister van Maatschappelijk Werk het PON de opdracht gaf om te zorgen voor de aan- en afvoer, het beheer en de distributie van hulpgoederen voor het getroffen rampgebied. Volgens De Quay was het PON als 'interconfessioneel contactpunt van alle sociale organisaties in Brabant' hiervoor het meest geschikt.

Binnen een dag was het PON omgevormd in een soort militair commandocentrum, waar dag en nacht mensen in de weer waren. Extra personeel werd gerekruteerd van andere instellingen. Er kwam een tweede, ja zelfs een derde telefoon, om in verbinding te kunnen komen met het rampgebied. Mocht dat dan nog niet lukken dan stond er een motorordonnans ter beschikking.

Aan de muren hingen kaarten waarop de aantallen en soorten goederen werden genoteerd die naar een gemeente of andere instantie werden doorgezonden. De bureauleiding werd in de eerste dagen waargenomen door P.H. Coppes, de voorzitter van het PON; directeur Verdijk was als evacuatie-commissaris naar het rampgebied vertrokken.

De belangrijkste taak van het PON was de hulpgoederen zo snel mogelijk op de juiste plaats te krijgen. Het aanbod uit binnen- en buitenland was echter zo overweldigend groot, dat het onmogelijk was om alles meteen naar de noodgebieden door te voeren. Samen met onder meer het Rode Kruis richtte het PON in Eindhoven, Breda, Helmond, Bergen op Zoom, Geertruidenberg, Tilburg, Rucphen en Den Bosch grote magazijnen in. Uiteindelijk werd besloten om alleen nog nieuwe goederen naar het rampgebied te sturen. De overige, nog bruikbare spullen werden afgestoten naar de sociaal-caritatieve organisaties.

In Rucphen lagen 44.000 stuks dameskleding en 35.000 stuks herenkleding. In Bergen op Zoom waren ruim driehonderd soorten goederen opgeslagen, waaronder vierduizend luiers, een kleine

45.000 hemden en zo'n drieduizend paar schoenen. In totaal werd aan de caritatieve instellingen meer dan duizend ton goederen afgestoten. Niet alles vond zijn weg, glimlachend herinnerde Verdijk zich jaren later dat 'in de hangar in Rucphen duizenden Franse damesschoenen lagen, zo smal van leest dat ze geen enkele vrouw in West-Brabant pasten'.

Bijna heel 1953 waren de PON-medewerkers met de gevolgen van de watersnoodramp in de weer. Het PON was betrokken bij de organisatie van de maatschappelijke hulp en bij de wederopbouw van voorzieningen. Er werden plannen gemaakt, geld aangevraagd en geld uitgegeven. Van het reguliere werk kwam niets meer terecht. Er werden in 1953 twee kleine rapportjes met in totaal 18 pagina's uitgebracht, maar niemand die daar een opmerking over maakte. De enorme daadkracht die het PON in 1953 toonde, snoerde de PON-critici definitief de mond. Kritische vragen werden voorlopig niet meer gesteld. Het 'neutrale' PON was definitief ingeburgerd in het katholieke Brabant.

II 1955-1970 PLANBAAR BRABANT

Social engineering

'Brabants ontwikkeling in de laatste tien jaar heeft zich gekenmerkt door een hartslag, welke fel en snel was.' Tom Verdijk keek met deze woorden in 1957 met gepaste trots terug op de eerste tien jaar van het Provinciaal Opbouworgaan Noord-Brabant. Tijdens zijn de feesttoespraak *Verleden en Heden* in het Paleis-Raadhuis te Tilburg bracht hij de prestaties van de Brabantse wederopbouw in herinnering. In tien jaar tijd meer dan 320 nieuwe bedrijven; een gemiddelde toename van de mannelijke beroepsbevolking van 7.000 per jaar, waarmee Brabant een kwart van de totale Nederlandse expansie in de nijverheidssector voor haar rekening nam; 62.000 nieuwe woningen; 30.000 Brabanders die hadden deelgenomen aan de grote trek naar een nieuwe toekomst in de emigratielanden.

'Deze dynamiek heeft ook de hartslag van het sociale werk fel en snel doen zijn,' aldus Verdijk. Dat bleek uit de sterke groei van het maatschap

HUISVESTING

Het PON begon in een klein kantoortje in de Tilburgse Willem II-straat 37. Dat bleek al snel te krap. In 1955 vond het Opbouworgaan nieuwe huisvesting in de Stationsstraat 13-15, waar het PON tot op de dag van vandaag is gebleven. Op 10 mei 1956 opende Frans Joseph van Thiel, minister van Maatschappelijk Werk, het nieuwe kantoorpand, in aanwezigheid van Commissaris der Koningin Jan de Quay.

Eind 1958 groeiden PON en de secretariaten en commissies die in het pand waren gehuisvest al uit hun jasje. Besloten werd het pand uit te breiden met een eenvoudig stenen bijgebouw, dat zoveel mogelijk afzonderlijke werkruimten

moest bevatten. Aan de uitvoering van de plannen werd in 1959 begonnen.

Op dinsdag 8 maart 1960 bezocht dr. Marga Klompé, minister van Maatschappelijk Werk, het uitgebreide PON-kantoor. Zij onthulde daarbij een kunstwerk van de Goirlese kunstenaar Henk Potters.

Sinds die tijd is het gebouw meermalen uitgebreid en verdiepingen voorzien. De laatste grote uitbreiding dateert uit 1980, toen de achtervleugel er aan werd gebouwd. Zo is de kantooroppervlakte van 1955 in 25 jaar verdrievoudigd, van 400 m² naar 1200 m².

pelijk werk. Brabant beschikte inmiddels over 748 maatschappelijk werk(st)ers en het was met name het PON geweest dat de samenwerking en coördinatie tussen alle organisaties van de grond had gekregen.

De loonlijst van het PON was bij de viering van het tienjarig bestaan twee keer zo lang geworden en telde inmiddels acht namen. Twee stenotypistes, een bureausecretaris, twee functionarissen in algemene dienst, een socioloog, een directeur en een adjunct-directeur. Deze laatste functie werd vervuld door Paul Kuypers, die in 1954 als rechterhand van Verdijk in dienst was getreden.

Zoals Verdijk op een geheel eigen wijze een hoofdrol vervulde in het proces waarin het PON vaste voet aan Brabantse grond wist te krijgen, zo speelde Kuypers een hoofdrol in de transformatie van het PON in de richting van een minder moreel beladen, modern onderzoeksinstituut. Kuypers leidde het PON – vriendelijk edoch beslist – uit het, zoals hij het zelf later is gaan aanduiden, 'tijdperk van de verdediging' naar het tijdperk van

'de acceptatie' van de moderne tijd en zelfs nog verder: naar het tijdperk van de maakbaarheid.

Kuypers was niet in zijn eentje verantwoordelijk voor deze sluipende revolutie. De omslag werd ook gestimuleerd door de oprichting van het ministerie van Maatschappelijk Werk, waar jonge ambtenaren als Gradus Hendriks, die later tot de top van het ministerie zou gaan behoren, zich oriënteerden op het Amerikaanse *community organisation* en het *social case work*. Daar zat de filosofie in dat de burgers het zelf moeten doen, hun eigen problemen ontdekken, hun eigen *resources* ontwikkelen. De professional zou iemand moeten zijn die dat begeleidde, die mensen van de middelen voorzag, die de wil stimuleerde. Dat was een ander, veel minder moreel getoonzet referentiekader dan dat uit het doorsnee massajugend-advies of onmaatschappelijkheidsonderzoek sprak.

Daarnaast ontwikkelde zich in Brabant met het verstrijken van de jaren vijftig een generatie van intellectuelen die steeds losser van de kerk begon te opereren. Ze speelden een rol niet van

DE VOORZITTERS*

Erevoorzitter

1947-1959 Prof.dr. J.E. de Quay
Commissaris der Koningin. Legde het erevoorzitterschap neer toen hij in mei 1959 minister-president werd

Voorzitters

1947 – 1952 Mr. F.J.F.M. van Thiel
Lid van de Tweede Kamer. Legde het voorzitterschap neer toen hij in 1952 minister van het nieuwe ministerie van Maatschappelijk Werk werd

1952 – 1975 P.H. Coppes
Afkomstig uit de Katholieke Arbeiders Beweging (KAB), lid van Gedeputeerde Staten van Noord-Brabant

1975 – 1981 H. Einmahl
Lid van Gedeputeerde Staten van Noord-Brabant

1981 – 1986 H.J. Hendriksen
Burgemeester van Halsteren

1986 – 1993 Arn van den Berg
Burgemeester van Teteringen

1993 – heden J.M.P.J. van Gorp-van de Ven
Burgemeester van Bernheze (daarvoor Heesch)

* Vermeld zijn de functies die zij bekleedden ten tijde van hun voorzitterschap

wege hun geloof, maar vanwege hun deskundigheid, hun (wetenschappelijke) opleiding. Het PON was juist vanwege zijn autonome, niet-confessionele karakter, een van de eerste plaatsen waar deze deskundigheden tot bloei konden komen.

Wat deze nieuwe 'professionals' inbrachten, was het besef dat maatschappelijke ontwikkelingen met kennis te sturen zijn. Daar kwam toen ook al snel een uitdrukking voor in zwang, uiteraard overgenomen uit Amerika: *social engineering*. Binnen het PON begon men veel planmatiger en bewuster na te denken over maatschappelijke ontwikkelingen. Dat uitte zich allereerst in het onderzoek, en vervolgens in de wijze van adviseren.

Deze professionaliseringsfase vond zijn definitieve afronding op 11 september 1963. Die dag meldde Verdijk zich bij de notaris om de PON-statuten te wijzigen. Het Algemeen Bestuur, het besluitvormende lichaam dat bestond uit niet minder dan 53 leden en zeven adviseurs, vertegenwoordigers van vrijwel alle standsorganisaties en instellingen voor particulier initiatief in Brabant, werd afgeschaft. Daarvoor in de plaats kwam een bestuur van dertien leden en drie adviseurs, met daarin kwaliteitszetels voor een lid van Gedeputeerde Staten en een lid van de Vereniging Nederlandse Gemeenten, afdeling Brabant. De overige leden dienden afkomstig te zijn uit 'de sfeer' van levensbeschouwelijke en sociale organisaties in Brabant. Zij werden in het bestuur gekozen door een Raad van Aangesloten Instellingen, waarnaar alle voorheen in het Algemeen Bestuur zitting hebbende leden werden overgeplaatst. De Raad van Aangesloten Instellingen was in deze constructie eigenlijk niet veel meer dan een naar de zijlijn geschoven erfenis uit het verleden. Op die plaats zal hij nog tien jaar blijven vergaderen, tot in december 1973 besloten werd om hem op te heffen. Het PON is dan definitief

Tilburg-Noord

Entree van flatgebouw

het ouderlijke katholieke milieu ontgroeid en zelfstandig geworden.

Denken op schaal

Het PON afficheerde zich in het begin van de jaren zestig met een nieuwe ondertitel: Instituut voor sociaal onderzoek, advies en planning. Dat laatste woord, planning, was de samenvatting van een nieuw bestuurlijk elan, dat zich in toenemende mate van bestuurders in Nederland meester ging maken. Noord-Brabant vormde daar geen uitzondering op en het PON liet zich er gewillig door meeslepen. In het *Jaarverslag 1961-1964* schreef men al onomwonden dat het zwaartepunt van de activiteiten door 'het begrip planning' werd aangegeven.

Ging in de jaarverslagen uit de jaren vijftig nog de meeste aandacht uit naar het maatschappelijk werk in de steden, in de jaren zestig verdween deze invalshoek naar de achtergrond. In het *Jaarverslag 1970-1973* was het nog maar het tiende hoofdstuk(je), in de eerste drie hoofdstukken staan de echte prioriteiten: 1. Ruimtelijke Ordening en milieu; 2. Openluchtrecreatie; 3. Onderwijs.

Het ging steeds meer om het plannen van nieuwe voorzieningen, van nieuwe woningen, recreatiegebieden, scholen en groenvoorzieningen. Deze planning diende op basis van harde criteria en gegevens te geschieden, dus bracht het PON opnieuw gemeenten en streken in kaart. Niet om, zoals in de jaren vijftig, aan de weet te komen in welke mate men onmaatschappelijk of niet-aangepast is, maar om te weten wat er aan voorzieningen nodig is. In 1967 ging het PON voor het laatst in op een verzoek van de gemeente Zundert om na te gaan of er extra maatregelen nodig waren voor onmaatschappelijke gezinnen. Nee, antwoordde het PON in een 45 pagina tellend rapport, daar is geen reden voor. Daarmee

was het doek voor het onmaatschappelijkheids-onderzoek definitief gevallen.

Het ging niet langer meer om groepen problematische Brabanders, maar om sportaccommodaties, vormingswerk, subsidiebeleid, onderwijsinstellingen, planning van bejaardenwerk, samenwerking op sociaal-cultureel terrein tussen gemeenten, bestemmingsplannen, club- en buurthuizen, uitbreidingsgebieden, et cetera. Niet langer werd op microproblemen ingezoomd, maar er ontwikkelde zich een vorm van 'denken op schaal'. Het perspectief werd breder en omvattender. De dikte van de onderzoeksrapporten nam ook snel toe.

Het meeste werk werd verricht in opdracht van gemeentebesturen, die wilden weten waar ze met het geld voor voorzieningen naar toe moesten. Na de sobere jaren vijftig kwam Nederland in de jaren zestig in tal van opzichten los, voor alles kwam in een relatief kort tijdsbestek veel meer geld, niet in de laatste plaats voor tal van sociale en culturele voorzieningen. In het proces om dat geld in Brabant op de juiste plaatsen te doen belanden, speelde het PON een belangrijke rol.

Een mooi voorbeeld van de manier waarop het denken zich binnen het PON had ontwikkeld, staat in een bijdrage van het PON aan een rapport van de Nederlandse Opbouworganen in 1970 over de behoeften op sociaal, cultureel en recreatief gebied. Die bijdrage, getiteld 'De behoefte aan spelen en groenvoorzieningen bij de woning', berekent de zogenaamde 'ruimteclaims' per inwoner. Een buurtbewoner heeft bijvoorbeeld recht op 6 tot 12 m² 'blokgroen' binnen een loopafstand van 100 meter, binnen een afstand van 400 meter moet hij 'buurtgroen' aantreffen, binnen 800 meter 'wijkgroen' en binnen 1600 meter 'stadsgroen'. In totaal heeft de stadsbewoner recht op zo'n 75 m² groen binnen een straal van drie kilometer. Dat voor het realiseren van deze gedachtegang halve steden tegen de vlakte moesten, deed

er in deze dagen minder toe. Het ging er om wat een mens nodig heeft en wie nu door Brabantse nieuwbouwwijken loopt die rond 1970 zijn gebouwd vindt er veel van deze groen-filosofie terug.

De nadruk op ruimtelijke ordening en planning betekende in de praktijk dat het PON steeds meer een buitendienst van de provincie werd, omdat de provincie zeker in de periode 1960-1970, onder meer door de invoering van de Wet op de Ruimtelijke Ordening, steeds meer verantwoordelijkheden kreeg. Het begin van deze 'vergroeiing' met de provincie ligt al in de tweede helft van de jaren vijftig toen het PON in de persoon van Paul Kuypers het secretariaat ging vervullen van de Provinciale Commissie Sociaal Plan, die zich bezighield met de planning van allerhande sociale voorzieningen in Brabant. Vanaf dat moment werd het PON steeds nadrukkelijker in het beleidskader van de provincie getrokken. Er volgden nieuwe lidmaatschappen van diverse provinciale commissies, zoals de Provinciale Commissie voor de Openluchtrecreatie, de Provinciale Commissie voor de Probleem- en Ontwikkelingsgebieden, de Provinciale Commissie voor Bejaardenoorden, de Provinciale Planologische Commissie en de Provinciale Commissie Sport en Lichamelijke Opvoeding.

Het PON werd betrokken bij streekontwikkelingsprojecten, onder andere in de Maaskant, de Kempen en het Land van Heusden en Altena. Naast de PPD (Provinciale Planologische Dienst) en het ETIN (Economisch-Technologisch Instituut voor Noord-Brabant) werd het PON tussen 1960 en 1970 de derde pilaar, waarop het provinciale ontwikkelingsbeleid steunde.

In de jaren zestig zette ook de groei van het PON door: het aantal werknemers verdubbelde van tien in 1960 tot twintig in 1970.

Het PON kende in totaal zes voorzitters en een erevoorzitter. Zonder uitzondering waren ze afkomstig uit de sfeer van het openbaar bestuur.

Onoverzichtelijk en radicaal

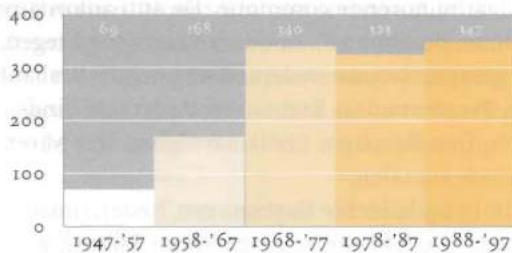
Het nieuwe Brabant van rond 1970 had nog maar weinig weg van het oude Brabant rond 1950. De provincie was uit haar schulp gekropen en hard op weg een normaal deel van Nederland te worden. Het 'tijdperk van de verdediging' was voorbij, de moderne welvaartsstaat had definitief zijn intrek genomen in het Brabantse land. Met alle daarbij horende commotie. De anti autoritaire revolutie, de opstand van de welvaartsjeugd tegen hun gezagsgetrouwe ouders, drong ook in Brabant door. Provo vond in Brabant in steden als Eindhoven, Den Bosch en Breda navolging. Dat waren de eerste signalen.

In 1969 beleefde Brabant een Nederlandse primeur. De Katholieke Hogeschool Tilburg was de eerste Nederlandse instelling voor wetenschappelijk onderwijs die een bezetting meemaakte. In het voorjaar van 1969 werd ze tijdelijk uitgeroepen tot de Karl Marx Universiteit. Daarmee krijgt Brabant een openbare democratiseringsinjectie, die in vele Brabantse instituties zijn sporen heeft achtergelaten. Het PON - directeur Kuypers was nauw betrokken bij de democratiseringsacties op de Tilburgse Hogeschool - uiteraard niet uitgezonderd.

Overigens had deze radicalisering niet direct grote gevolgen. De echo van de jaren zestig weerkaatste met een misschien wel typisch Brabantse vertraging. De denkbeelden veranderden, maar niet revolutionair. Zoals de professionalisering in de jaren vijftig sluipenderwijs een einde maakte aan de morele bezorgdheid en katholieke angstvalligheid uit de begindagen van het PON, zo maakte de radicalisering van de jaren zeventig langzaam maar zeker een einde aan het planningsoptimisme van de jaren zestig.

In zijn vijftigjarig bestaan heeft het PON een enorme stroom rapporten, verslagen, adviezen en studies gepubliceerd. De bibliografie van het instituut telt ruim 1300 titels. Van ruim 85 daarvan, met name uit de eerste 25 jaar, is de verschijningsdatum niet meer te achterhalen. De verdeling van de overige publicaties door de jaren heen geeft de grafiek hieronder.

Aantallen PON-publicaties 1947-1997 *Bijgewerkt tot 1 oktober 1997.

Zoals uit de grafiek blijkt, nam het aantal publicaties eind jaren zestig sterk in omvang toe. In de periode 1968 – 1977 werd ruim tweemaal zoveel geproduceerd als in de tien jaar daarvoor. Het 'magische' jaar 1968 vormde het omslagpunt, er verschenen toen 38 rapporten, terwijl dat er in de tien jaar daarvoor jaarlijks gemiddeld zo'n 16 waren. Deze productieverhoging kan vrijwel volledig worden geschreven op het conto van het gedachtegoed over de maakbaarheid van de samenleving en de rol die de planning daarin kan spelen. Het zijn vooral commentaren van het PON op streekplannen, op bestemmings- en ontwikkelingsplannen en rapporten over de planning van sociaal-culturele accommodaties en streekscholen. Topjaar was 1979, toen het PON 47 rapporten uitbracht. Rapporten die vooral in het teken stonden van inspraakbegeleiding en van de evaluatie van lokaal opbouwwerk. De afgelopen tien jaar is de productie gemiddeld nog verder toegenomen, overigens met een personele omvang van het instituut die de helft bedraagt van die in 1979.

De onderwerpen die in de rapporten aan de orde komen zijn in de loop der jaren uiteraard aan verandering onderhevig geweest. Een paar voorbeelden.

Op het terrein van onderwijs en dan met name de demografische vooruitberekeningen van leerlingenaantallen is het PON in het verleden zeer productief geweest. In totaal werden ruim 150 titels aan dit onderwerp gewijd. Verreweg het merendeel daarvan stamt uit de jaren zestig en zeventig. In de jaren negentig werden nog slechts negen rapporten over dit onderwerp gepubliceerd. Ruim zestig publicaties hebben (sociaal-culturele) accommodaties als onderwerp. Meer dan de helft daarvan is afkomstig uit de zeventiger jaren. Na 1989 werden nauwelijks nog publicaties aan dit onderwerp gewijd. Relatief 'nieuwe' onderwerpen zijn publicaties over allochtonen en Brabant als multi-etnische samenleving. In totaal een kleine zestig rapporten, waarvan slechts één van vóór 1970. Ook 'leefbaarheid' is een onderwerp dat recent veel aandacht heeft gekregen. De eerste publicatie hierover verscheen pas in de jaren zeventig, inmiddels zijn er 48 aan gewijd. Eenderde van alle publicaties is specifiek gericht op Brabantse gemeenten. Hoewel onderwerpen veranderen, is er in de lange reeks publicaties toch een duidelijke onderstroom te onderkennen van rapporten die aandacht vragen voor de positie van groepen mensen die maatschappelijk buiten de boot zijn gevallen of dat dreigen te doen. De allereerste publicatie uit 1947 van het PON – toen titels nog werden geselecteerd op volledigheid en niet zozeer op hun communicatieve waarde – was *Provinciale en plaatselijke activiteiten met betrekking tot de zorg ten behoeve van maatschappelijk niet aangepasten en sociaal zwakkeren*. Wie de lijst met publicaties anno 1997 er op naslaat vindt daar een onderzoek naar de informele voorzieningen voor maatschappelijke opvang in de provincie. Die rode draad loopt door vijftig jaar PON-publicaties.

In de onderzoeksrapporten van het PON was daar niet direct iets van te merken. Het planningsdenken toegepast op gemeentelijke, regionale en provinciale vraagstukken zorgde daar nog jaren voor werk. Wel was het zo dat de verscheidenheid van onderwerpen en opdrachten met het verstrijken van de jaren steeds verder toenam. Het PON afficheerde zich ook nadrukkelijk als een 'ontwikkelingsinstituut', dat zich niet langer wilde vastpinnen op welzijnsplanning en samenlevingsopbouw, maar veel breder op 'de vernieuwing van beleid'. Heel bewust koos het PON er midden jaren zeventig voor om aandacht te gaan besteden aan 'arbeid en werkgelegenheid'. Daarmee terugrijpend naar een thema uit de begindagen van het PON, zij het totaal anders: ging het in de jaren vijftig om de 'insluiting' van mensen in de nieuwe industriële werkgelegenheid, in de jaren zeventig sloot in Brabant de ene fabriek na de andere en richtte de zorg zich vooral op de groeiende uitsluiting op de arbeidsmarkt.

De groei van het Opbouworgaan zette zich in deze jaren gestaag voort. Tussen 1970 en 1980 groeide het aantal medewerkers van twintig naar zestig, al waren die niet allemaal in het kantoor aan de Stationsstraat werkzaam. In elk jaarverslag werd de lijst van medewerkers langer, waarbij – pikant detail – in 1976 ineens van de tot dan gebruikelijke volgorde werd afgeweken. In de jaarverslagen van 1947 tot 1976 stond de directeur bovenaan de lijst, als boegbeeld van het PON. In 1976 is dit standsverschil afgeschaft en staan de medewerkers in alfabetische volgorde zonder vermelding van functie: de tijdgeest hield niet van verschillen. Drie jaar hield deze toestand van gelijkheid stand, in 1979 won de realiteit het weer en prijkte de directeur weer als vanouds aan de top van de lijst in het jaarverslag.

Het PON werd door de omvang en breedheid van thema's steeds onoverzichtelijker. Rond 1980

was het een soort warenhuis met veel afdelingen, voorzien van steeds voller wordende etalages, waarin zich alle opkomende doelgroepen opstelden: jongeren, minderheden, vrouwen, werklozen. Maar in die etalages stelden zich ook alle nieuwe problemen op: stedelijke sanering, milieu-problemen, werkloosheid. En ook de werksoorten vonden er hun plaats: onderwijs, sociaal-cultureel werk, maatschappelijke dienstverlening, gezondheidszorg, et cetera. En dan waren er nog de overheidsinstellingen, die onderzoek wilden, die wilden dat inspraakprocedures werden begeleid, die bestemmingsplannen maakten en daar onderzoek bij wilden. Kortom, het was een komen en gaan in de hal van het pand aan de Stationsstraat 15, een onoverzichtelijke drukte.

De onoverzichtelijkheid had echter ook te maken met het feit dat vaste zekerheden minder vast en minder zeker bleken. Tot ver in de jaren zestig waren de overheden de natuurlijke instrumenten geweest om de samenleving te maken. Daar bestond nauwelijks twijfel over. De jaren zeventig brachten echter ook de schaduwzijden van de overheid aan het licht: overheden zijn bureaucratistisch, afstandelijk, ja zelfs onderdrukkend. En als dat zo zou zijn, hoe vanzelfsprekend was het dan om in opdracht van die overheden te werken?

Maar ook het welzijnswerk en de verzorgingsstaat kwamen steeds vaker onder kritiek te liggen. In 1974 verscheen in opdracht van het ministerie van CRM de *Knelpuntennota*, waarvan Paul Kuypers een van de auteurs was. Daarin werd de enorme versnippering aan welzijnsvoorzieningen en regelingen aan de orde gesteld. Veel sociaal en maatschappelijk werk was topzwaar, stond te ver van de burgers af en was op een hoogst toevallige en zeer ongelijke wijze over Nederland verdeeld, zo luidde de conclusie. Er moesten verdelingsnormen komen (per zoveel inwoners een gemeen-

schapshuis) en de lokale overheden moesten een grote verantwoordelijkheid krijgen (beperkte decentralisatie), waardoor het netwerk van welzijnsvoorzieningen minder toevallig over Nederland verspreid zou raken en veel dichterbij de mensen gebracht zou kunnen worden voor wie het was bedoeld.

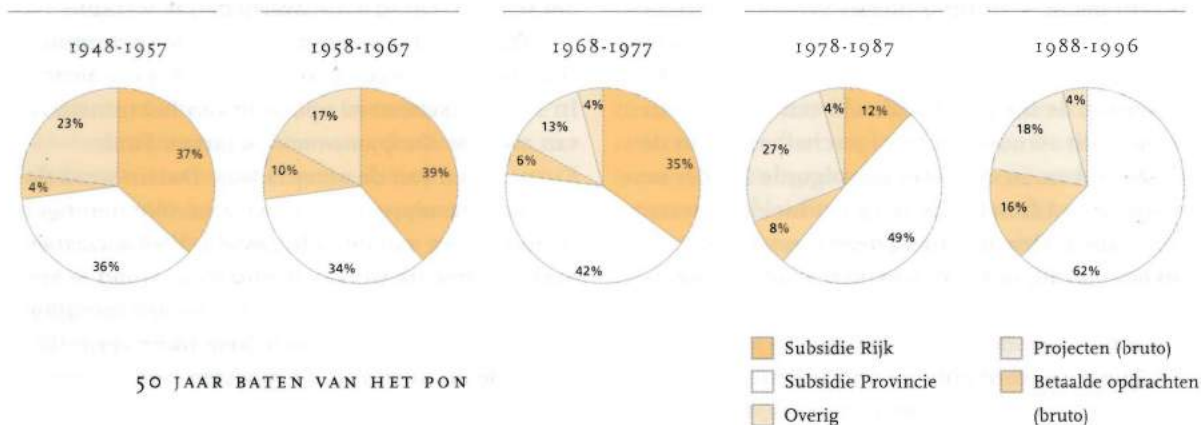
Voor het PON betekende dat vooral nog meer werk, want de Opbouworganen kregen een belangrijke rol toebedacht in 'de distributie' van de welzijnsvoorzieningen onder de bevolking. Voor er uit Den Haag nieuw geld los kwam, moest eerst een en ander uitgezocht, bedacht en berekend worden, bezigheden die bekend werden onder de naam 'welzijnsplanning'. Midden jaren zeventig begon deze welzijnsplanningstrein te rijden, toen het ministerie van CRM 'rijksbijdrageregelingen' voor plaatselijk vormingswerk en sociaal-cultureel werk in het leven riep. Veel Brabantse gemeenten wendden zich vervolgens tot het PON om handen en spandiensten. In plaatsen als Oosterhout, Bergen op Zoom, Etten-Leur, Made, Goirle en Eersel speelde het instituut een centrale rol in de opzet en uitvoering van de planprocedure. In Zevenbergen en Valkenswaard beperkte de bijdrage van

het PON zich bijvoorbeeld tot een adviseurschap van de gemeente.

Maar dit werk voltrok zich met een andere overtuiging dan het planningsonderzoek uit de jaren zestig had gekenmerkt. Het optimisme was verdwenen, de stelligheid eruit en de ambivalentie had toegeslagen. Niet bij iedereen binnen het PON, maar vooral bij degenen die meegezogen waren door de politisering van deze jaren, die zich hadden geëngageerd met de achterblijvende groepen in de samenleving en vanuit dat perspectief het optreden van de overheden met een steeds groter wantrouwen gingen bekijken.

De grenzen van de inspraak

Dat uitte zich het meest nadrukkelijk in het onbehagen dat jaar in jaar uit toenam over de functie van het PON bij het begeleiden van inspraakprojecten in Brabant. Vanaf 1970 werd het PON steeds vaker gevraagd om inspraakprocessen te begeleiden. Vanaf het eerste project was het PON enthousiast. Inspraak was een vorm van democratisering van de samenleving, die betere plannen en politiek bewustere burgers zou moeten opleveren. Dat streven sloot exact

en betrokkenheid van de burgers verhoogt, maar veel eerder een instrument in handen van de overheid, dat de maatschappelijke aanvaardbaarheid van haar optreden bevestigt en versterkt.'

Voor het PON was duidelijk dat ruimtelijke ordening geen neutrale, objectieve bezigheid was, maar alles te maken had met belangentegenstellingen. In zo'n situatie konden inspraak en inspraakbegeleiding niet neutraal zijn. Daarom moest het voortaan anders, waarbij twee mogelijkheden openstonden: de inspraakprocedures aan de overheid zelf over te laten of scherp en kritisch te beoordelen welke projecten kans blijven bieden op de beïnvloeding van het beleid vanuit reële maatschappelijke belangen(groepen). Het PON koos voor het laatste, maar voegde daar meteen aan toe dat er strengere criteria moesten komen voor de begeleiding van inspraakprocedures. Duidelijk moest zijn dat: het beleid van de overheid direct aanwijsbare betekenis heeft voor maatschappelijke groeperingen; groepen die in het geding zijn moeten ervan overtuigd zijn dat inspraak mogelijkheden biedt om hun belangen in het beleid tot gelding te brengen; en – *last but not least* – de doelstellingen van het voorgestane beleid moeten zich verdragen met wat het PON en de betrokken groeperingen willen.

Dat was geen gering eisenpakket, waarbij menig Brabants bestuurder – nog steeds in overgrote meerderheid van katholieke huize – de wenkbrauwen fronste. De stevige en kritische taal voedde het idee dat het PON een rode burcht in een katholieke provincie was geworden. De verhouding tot de provincie verkoelde zienderogen, niet alleen om ideologische redenen, maar ook omdat de provincie inmiddels over een groot eigen apparaat beschikte en minder behoefte te leunen op organen die zij ooit als een soort 'buitendiensten' in het leven had geroepen. In 1980 leidde dat zelfs tot een echte breuk.

Breda
Tentamen aan de Hogeschool
West-Brabant

Gedeputeerde Staten haalden dat jaar een zeer ingewikkelde manoeuvre uit om zich terug te trekken uit het bestuur van het PON, waarin zij vanaf de oprichting in 1947 qualitate qua onafgebroken hadden gezeteld. Via tamelijk onnavolgbare criteria had het provinciebestuur acht stichtingsbesturen onderzocht op de vraag of vertegenwoordigers van het provinciebestuur daar nog zitting in moesten nemen. De uitkomst was dat alleen de vertegenwoordigingen in de besturen van het PON en van de in liquidatie verkerende Stichting Tuinbouwontwikkeling moesten worden teruggetrokken.

De ingewikkeldheid van de manoeuvre is een mooi voorbeeld van de omslachtigheid in de katholieke bestuurscultuur. Er werd heel ingewikkeld gedaan, om iets anders duidelijk te maken: het PON werd in CDA-kringen te links bevonden. Het feit dat vele nieuwe kritische organisaties, zoals de Brabantse Milieu Federatie, het provinciaal vos-project en het Brabants Overleg Kindercentra, hun geboortegrond vonden in het kantoor van het PON is mede debet aan deze beeldvorming, die overigens niet onterecht was. Het PON was links en geëngageerd.

Redden wat er te redden viel

Er braken rond 1980 moeilijke tijden aan voor het PON. Weliswaar was de personeelssterkte groter dan ooit, maar tegelijkertijd kwamen er steeds meer kapers op de kust. Allereerst werd er geknaagd en geknibbeld aan de overheidsfinanciering van het PON. Aanvankelijk had dat nog geen consequenties, omdat alleen de subsidietitel werd veranderd. Zeer tot ongenoegen van het PON werd het instituut vanaf 1980 voortaan gefinancierd in het kader van 'de democratische planning'. Opbouworganen zouden in de ogen van het ministerie van CRM vooral een taak moeten hebben in de welzijnsplanning. De rest vond de

overheid niet meer belangrijk, alleen na hevige protesten van de opbouworganen was zij nog bereid om een vage formulering over ander 'ontwikkelingswerk' op te nemen. Maar van harte ging dat al niet meer.

Het bleek een voorbode van een nieuwe wind die vanaf 1981 door Den Haag ging waaien. Met de komst van eerst minister De Boer en later minister Brinkman begon de grote opruiming van het nieuwe ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur. De decentralisatie was in hun ogen halfslachtig, de welzijnsplanning veel te omslachtig en te bureaucratisch. Dus schrapte minister De Boer het geld voor de opbouworganen, die immers verantwoordelijk waren voor de welzijnsplanning. Per 1 januari 1983 zouden de opbouworganen verder van rijks gelden verstoken blijven. Niet veel later schrapte De Boers opvolger, minister Brinkman, de hele Kaderwet Specifiek Welzijn, die tot doel had om een systematische spreiding van welzijnsvoorzieningen over het land te bewerkstelligen. Veel te veel rompslomp, vond Brinkman, we decentraliseren al deze gelden – na aftrek van miljoenen bezuinigingen – en dan moeten de gemeenten het zelf maar uitzoeken.

Voor het PON was dat alles een gevoelig verlies. In 1981 droeg het Rijk met bijna negenhonderdduizend gulden voor ruim twintig procent bij aan de totale uitgaven. Binnen enkele jaren zou dat naar nul teruglopen en dat terwijl de verhouding met de provinciale overheid ook al niet optimaal was. Dat vereiste koortsachtig overleg en voor het eerst strenge bezuinigingen bij het PON. Via natuurlijk verloop en een aantal gedwongen ontslagen werden de ergste klappen opgevangen.

Het gevolg van deze operatie was wel dat het kostenbewustzijn binnen het PON snel toenam. Voor niets kwam een PON-medewerker steeds minder gemakkelijk uit zijn stoel. Om te overleven moesten er steeds meer betaalde projecten

binnengehaald worden. De rijke tijd was definitief voorbij.

Ook intern liep het niet altijd even soepel binnen het P.O.N. De enorme groei van de organisatie, die in het verleden onder Verdijk en Kuypers altijd een sterke informele cultuur kende, maakte de organisatie veel moeilijker te besturen. De professionalisering van de onderzoekdeskundigheid leidde ondanks de groei niet tot een professionalisering van het management. Integendeel, de leiding van het P.O.N. werd in deze jaren gedemocratiseerd en kwam in handen te liggen van een door het personeel gekozen beleidsgroep, die eerst uit vier, vervolgens uit zes en eind jaren zeventig uit maar liefst acht medewerkers bestond. Dat kwam de discussie in het instituut zeker ten goede, maar de zakelijkheid niet. Heel veel werd informeel even geregeld.

De ongenoegens hierover leidden niet tot felle uitbarstingen. Weliswaar sluimerde er onvrede in kleine circuitjes, maar in het openbaar bleef het veelal onbesproken. Dat de zaak niet op scherp kwam te staan is waarschijnlijk te verklaren door de persoon van Paul Kuypers. Hoewel hij met zijn publiekelijke radicalisering zowel instemming als onvrede oogstte, was zijn positie door zijn staat van dienst in feite onaantastbaar.

Maar het onderhuids-broeierige klimaat, de veel complexere bestuurbaarheid van het P.O.N. en de naderende slag om de subsidies en de bezuinigingen waren voor Kuypers wel redenen om een aanbod van mr. H. Tjeenk Willink, de regeeringscommissaris die verantwoordelijk was voor de reorganisatie van de Rijksdienst, serieus in overweging te nemen. Zijn vertrek in 1982 was in eerste instantie nog wat halfslachtig voor slechts één dag per week, maar in 1983 hakte hij de knoop definitief door. Hij maakte net niet een dienstverband van dertig jaar vol, hoewel zijn schaduw nog jarenlang over het P.O.N. bleef hangen. Hij

werd opgevolgd door twee directeuren, beiden afkomstig uit de eigen P.O.N.-kweek en al in 1981 als adjunct-directeur aangesteld: Gerrit Kruis (in dienst vanaf 1973) en Eeltje Talstra (vanaf 1975).

Hun wachtte de zware taak om het P.O.N. door het no-nonsensetijdperk te loodsen. De kritiek op de verzorgingsstaat was inmiddels algemeen geworden, de bezuinigingen bepaalden op alle niveaus en op alle fronten de teneur van het sociale werk. Het vernieuwingselan van de jaren zeventig schrompelde snel ineen. Opnieuw brak 'een tijdperk van de verdediging' aan, al lang niet meer om de oude katholieke-organische samenleving te behouden, maar om van het warenhuis van de verzorgingsstaat te redden wat te redden viel.

Enigszins tragisch was dat wel. Zoals het P.O.N. geroepen werd om in de opbouw van het voorzieningenapparaat in Brabant een vooraanstaande rol te spelen, zo werd het ook geroepen om de inkrimping van dit voorzieningenapparaat in goede banen te leiden. In een enkel geval werd het P.O.N. om advies gevraagd over sluiting van voorzieningen, die het 25 jaar eerder juist had helpen op te richten. Veel vaker werd de hulp van het P.O.N. in de jaren tachtig echter ingeroepen bij fusies, reorganisaties en bezuinigingen. Het organisatieadvieswerk was een snel groeiende afdeling binnen het P.O.N.

IV 1985 - 1997 VOORBIJ SCHAALVERGROTING EN INDIVIDUALISERING

Tot aan het begin van de jaren tachtig groeide op het terrein van sociale en maatschappelijke voorzieningen in Brabant eigenlijk alles. Overal was geld voor, soms moest men wat meer geduld hebben. Maar voor de aanhouders was er altijd wel wat te halen. Dat veranderde toen in de jaren tachtig bezuinigingen onontkoombaar werden. Voor het eerst in de naoorlogse geschiedenis moest er

geld ingeleverd worden. Er moesten keuzen gemaakt worden. Door de provincie, door de gemeentebesturen, door de leiding van instellingen. Maar hoe? Met welke argumenten? Moest er gekozen worden tussen doelgroepen? Tussen voorzieningen?

Heel wat zelfstandige instellingen sneuvelde, maar niet als gevolg van een fundamentele keuze door de politiek. Er gebeurde wat anders. Het aandraaien van de financiële duimschroeven leidde tot een cultuuromslag binnen alle instellingen en organisaties op het sociaal-maatschappelijk terrein. Het tijdperk van de bezuinigingen werd het tijdperk van de de-ideologisering, het tijdperk van het management, de zakelijkheid, efficiency en het denken in termen van markten

en producten, van input-output, van maatwerk en klantvriendelijkheid. Goede bedoelingen alleen waren niet meer voldoende, bewezen moest worden dat er ook efficiënt en doelgericht gewerkt werd.

Opnieuw was er sprake van een stille revolutie, een revolutie overigens die door de hele Nederlandse verzorgingsstaat trok: de revolutie van de managers. Waren leidinggevend in de sociale sector in de jaren zeventig eigenlijk niet veel meer dan coördinatoren, een soort uitverkoeren onder gelijken, in de jaren tachtig lieten zij zonder uitzondering 'directeur' op hun visitekaartje drukken. Zij droegen de last van de door bezuinigingen getergde organisaties, maar in ruil daarvoor hakten ze wel echt knopen door en

TAKEN EN DOELSTELLINGEN

Volgens het *Beleidsplan 1996 – 1999* werkt het PON 'aan de opbouw van een Noord-Brabantse samenleving die hecht is en humaan, sociaal en solidair. Het PON adviseert en assisteert maatschappelijke organisaties en overheden bij de vormgeving en actualisering van hun taken en verantwoordelijkheden op het gebied van welzijn, zorg, scholing, vorming, arbeid en huisvesting, in de steeds veranderende Brabantse samenleving. Het PON besteedt daarbij in het bijzonder aandacht aan groepen die in een situatie van maatschappelijke achterstand of isolement verkeren of dreigen te geraken.

Doelstellingen daarbij zijn:

- het signaleren, in kaart brengen en analyseren van maatschappelijke ontwikkelingen en behoeften, en van lacunes en breuklijnen in de samenleving;
- de vernieuwing en herijking van taken en verantwoordelijkheden van bestaande en nieuwe instituties;
- het verhogen van sociale cohesie en het verminderen van achterstand en isolement.

Het PON zet daarbij de volgende middelen in: de ontwikkeling en implementatie van beleidsvisies, werkpraktijken en organisatievormen; het verrichten van studie en onderzoek; het adviseren en assisteren van instellingen en organisaties bij vernieuwings- en reorganisatieprocessen.' Het provinciaal bestuur heeft het PON aangewezen als het algemene onderzoeks- en ontwikkelingsinstituut in Noord-Brabant. De ontwikkelingsfunctie is door de provincie omschreven als: 'Het ontwikkelen en (mede) uitvoeren van projecten waarbinnen ervaring wordt opgedaan met een nieuwe aanpak en waardoor veranderingsmogelijkheden voor zowel overheid als instellingen zichtbaar en tastbaar worden gemaakt. Op basis van adequate analyses levert de ontwikkelingsfunctie aangrijpingspunten op voor het behoud en herstel van aandacht voor de sociale dimensie binnen alle beleidssectoren en op alle niveaus. Dit houdt tevens in dat de ontwikkelingsfunctie zich, naast de aandacht voor de sectoren welzijn en zorg, op alle beleidsterreinen kan manifesteren waar de sociale dimensie in het geding is.'

introduceerden ze een nieuw arsenaal van organisatorische beheersingstechnieken.

De bezuinigingen werden uiteindelijk opgevangen door steeds meer kleine zelfstandige organisaties met een beperkt 'werkgebied' in grotere gehelen onder te brengen. Deze schaalvergroting trad op in steden waar verschillende welzijnsvoorzieningen in een groot organisatorisch verband werden ondergebracht, maar ook op het niveau van de provincie waarin bijvoorbeeld op het terrein van de jeugdhulpverlening en de ouderenzorg grote reorganisaties en fusieprocessen op gang kwamen.

Het P.O.N. verhield zich ambivalent tot deze ontwikkelingen. Enerzijds leverden ze, we zezen er al eerder op, veel nieuw werk op en het P.O.N. had deze 'betaalde opdrachten' nodig, omdat ook de financiële druk op het Opbouworgaan toegenomen was. Anderzijds was men binnen het P.O.N. nu niet bepaald gecharmeerd door de nieuwe zakelijkheid die door de sector trok. Bevlogenheid en engagement, eigenschappen die – zij het steeds in een ander jasje – binnen het P.O.N. altijd ruim voorhanden waren geweest, verdroegen zich niet gemakkelijk met de – in de termen van directeur Talstra – 'economisch-technocratische rationaliteit'. De denkbeelden van de jaren zestig en zeventig lieten zich in het P.O.N. niet zomaar verdrijven, hoewel iedereen wel zag dat men er niet meer zo gemakkelijk mee uit de voeten kon.

Waar het P.O.N. in ieder geval geen afstand van nam was de aandacht voor 'groepen die in een situatie van maatschappelijke achterstand of isolement verkeren of dreigen te geraken'. Werklozen, minderheden, gehandicapten, ouderen, dak- en thuislozen, vrouwen in de bijstand, ze blijven hun opwachting maken in de onderzoeks- en adviespraktijk, vaak gekoppeld aan de vraag wat Brabantse voorzieningen aan deze groepen doen en wat er in het beleid moet worden verbeterd.

Wat het P.O.N. in toenemende mate echter stoorde was dat het vragen voor aandacht voor deze groepen er eigenlijk steeds minder toe deed. De sociale dimensie, zo men wil: het mededogen, was bij de grote beslissingen in Brabant geen punt van overweging meer. Koopkracht, het binnenhalen van bedrijvigheid waren de dingen die er toe deden en binnen het P.O.N. zag men eind jaren tachtig bijvoorbeeld met lede ogen aan dat de grote Brabantse steden hun uiterste best deden om zich een – bij voorkeur internationaal aantrekkelijk – imago aan te meten, terwijl de achterkant van de stedelijkheid, de toenemende armoede, de mensen die niet meetelden, de multiculturaliteit geen terreinen meer waren waar bestuurders sier mee wilden maken.

In 1990 begon het P.O.N. dat ongenoegen ook gericht wereldkundig te maken. In opdracht van de provinciale Raad voor Welzijn, Onderwijs en Cultuur schreef het Opbouworgaan het rapport *Anders denken, anders handelen* waarin gepleit werd om 'het sociale' tot een ijkpunt van beleid te maken en de verantwoordelijkheid ervoor niet langer alleen over te laten aan welzijnsvoorzieningen. In hetzelfde jaar startte het Opbouworgaan met de uitgave van een Jaarboek, waarin het P.O.N. 'actuele ontwikkelingen en trends op een breed sociaal terrein wil signaleren en de publieke gedachteswisseling daarover wil stimuleren'.

De Jaarboeken kwamen in de plaats van de uitgebreide inleidingen op het jaarverslag die de directie van het P.O.N. schreef en waarin altijd een scherpe stellingname over de toestand in Brabant te vinden was. Die traditie was – zij het bescheiden met twee kantjes A4 – met Verdijk in de jaren vijftig begonnen, maar tot echte intellectuele hoogstandjes van al gauw zo'n kantje of tien omgevormd door Kuypers in de jaren zestig tot tachtig. Het directieuren-duo Kruis en Talstra vond die formule wat te personalistisch worden. Met

de Jaarboeken probeerden zij het publieke debat wat systematischer en wat minder persoonsgebonden te stimuleren. Voor de Jaarboeken werden naast P0N-medewerkers dan ook altijd auteurs van buiten uitgenodigd. Ondanks de personele wisselingen van begin jaren negentig (in 1991 vertrok directeur Talstra, waarna Kruis alleen directeur werd; hij verliet het P0N in 1993) bleef het Jaarboek onaangetast. De reeks Jaarboeken heeft zich inmiddels dan ook een vaste plaats in de Brabantse wereld van maatschappelijke instellingen en overheden veroverd.

Het eerste Jaarboek uit 1990 ging over 'de strijd der steden' en sloot goed aan bij het ongenoegen dat ook al in *Anders denken, anders handelen* naar voren was gekomen. Het Jaarboek zette vraagtekens bij de wijze waarop Brabantse burgemeesters en wethouders zich opwerpen als besluitvaardige ondernemers die een concern runnen. Daarmee was de toon gezet voor een reeks Jaarboeken waarin kritische kanttekeningen bij moderne ontwikkelingen worden gemaakt.

Twee hoofdthema's keren daarbij in meerdere jaarboeken terug. Het eerste betreft de twijfel over het grootschaligheidsdenken dat het laatste decennium bezit heeft genomen van de organisatie van de sociale sector in Brabant. Staan die grote organisaties voor thuiszorg, voor sociaal-cultureel werk, voor ouderenwerk niet te ver af van de mensen waar het om gaat? Hoe behouden ze hun betrokkenheid? Hoe meet je 'hartstocht voor je vak' als alles in getallen en resultaten gemeten moet worden? Dat type vragen staat centraal in de laatste twee Jaarboeken van het P0N: *De schaal der mensen – Organisaties in verandering* (1996) en *Klant in zicht* (1997).

Een ander thema dat zich al nadrukkelijk aankondigde in *Anders denken, anders handelen* heeft te maken met het sociale karakter van een geïndividualiseerde samenleving. Heel ruw gesteld

's-Hertogenbosch
Bouw van het station

gaat het om de vraag: hoe houd je verband in een moderne en geïndividualiseerde samenleving? Hoe zorg je dat mensen op elkaar betrokken raken en verantwoordelijkheid blijven nemen voor hun leefomgeving en voor andere mensen? Hoe voorkom je sociaal isolement en bevorder je sociale cohesie?

Het zijn eigentijdse vragen, die zeker niet typisch Brabants meer zijn. Maar wie de vragen waarvoor het Provinciaal Opbouworgaan Noord-Brabant zich in 1947 gesteld zag, vergelijkt met de vragen waarmee het in 1997 worstelt, kan toch moeilijk een glimlach onderdrukken. Want hoe verschillend is de zorg uit 1947 dat de industrialisatie het organische Brabant zou verwoesten nu op de keper beschouwd van de aandacht uit 1997 voor sociale verbanden en de angst voor sociaal isolement? Hoe verschillend is de hedendaagse kritische houding tegen grootschalige organisaties eigenlijk van de afkeer uit 1947 om het sociale werk van bovenaf, van staatswege voorgeschreven te krijgen? En staat de monitoring van maatschappelijke ontwikkelingen – een recente uitbreiding van het activiteitenpakket van het PON – nu echt zo ver af van de sociografische studies uit de beginperiode?

Natuurlijk zijn de omstandigheden van 1947 en 1997 niet te vergelijken. De grote ongerustheid uit de jaren veertig en vijftig bleek grotendeels overbodig; de angst voor 'staatsalmacht' was weliswaar begrijpelijk maar achteraf behoorlijk misplaatst; individualisering en emancipatie hebben de hedendaagse burger veel vrijheid en voorspoed gebracht. Maar tegelijkertijd is er iets hetzelfde gebleven: het besef dat de sociale verbanden die mensen met elkaar aangaan een kwetsbaarheid kennen die niet altijd bestand is tegen de grote ontwikkelingen van de moderne tijd en daarom extra zorg en aandacht behoeven. Dat kenmerkte het PON in 1947, dat kenmerkt het PON in 1997.